



Agnes Kolga

Keila kooli eesti keele ja kirjanduse õpetaja

Hüvasti, laadivaheldus! Ülevaade põhikooli õpilaste keeletajust

Eesti keele ja kirjanduse õpetajana olen õpilaste töodes märganud, et laadivahelduslikke sõnu muudetakse üha enam astmevahelduseta malli järgi. Et sõna *susi* käändub nagu *käsi*, tundub õpilastele lausa ebaloomulik. Astmevaheldust õpetades olen kivanud sissejuhatuseks tahvile lause „Ütlesin nõbule, et vihma sadab“ ning eelmisel sügisel ei olnudki seitsmendikku, kes soovinuks parandada vormi *nõbule*. Teadsin, et laadivahelduse taandumine on miski, mida soovin lähemalt uurida. Siinses artiklis heidan sellele tendentsile veidi valgust.

Artikkel põhineb minu magistritöö¹, mille eesmärk oli leida, kui ulatuslikult muudavad põhikooli õpilased laadivahelduslikke sõnu astmevahelduseta malli järgi ning missuguse struktuuriga sõnad valmistavad neile enim raskusi. Laadivahelduse taandumist nii täiskasvanute kui ka õpilaste keelest on täheldatud juba aastakümneid. Laadivaheldus ei ole nimelt omane uutele sõnadele ning mida harvem on sõna, seda suurema tõenäosusega muudetakse seda astmevahelduseta malli järgi. Kui laadivahelduslik sõna on keelekasutajale tundmatu, muudab ta seda pigem laadivahelduseta malli järgi. (vt Hint 1997; Järvik 2011, Jüssi 2005; Peebo 1997, 1999; Remmel 1971; Tärk 2008)

Olgugi et tänapäevane keelekorraldus põhineb tegelikul keelekasutusel, ei ole seni tehtud palju laadivaheldust puudutavaid otsuseid. Emakeele seltsi keeleteoimkond on alates selle taas kokku kutsumisest 1993. aastal

¹ Kolga, Agnes 2023. Laadivahelduse taandumine põhikooli õpilaste keelekasutusest 6. ja 9. klassi õpilaste näitel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

avaldanud 34 otsust (Raadik 2019: 56; ESi keeleteoimkond 2023), milles laadivaheldust on käsitletud kolmes. Esiteks otsustati 1997. aastal sõna *öördama* 'peale kaebama' puhul aktsepteerida astmevahelduseta malli (Erelt 1997: 697). Teiseks mõõndi 2021. aastal „Eesti õigekeelsussõnaraamatu” (2018), 7. tüübi omadussõnade rööpkäänamist, mis puudutab nelja laadivahelduslikku sõna (*ahas, harras, härras, puhas*) (ESi keeleteoimkond 2021). Kolmandaks peetakse 2022. aastast normingukohaseks sõna *julgema* mõningaid nõrgaastmelisi vorme (ESi keeleteoimkond 2022). Lisaks ametlikele otsustele avaldab emakeele seltsi keeleteoimkond ka seisukohavõtte, mida on vahemikus 1993–2023 ilmunud 48 (Raadik 2019: 56–65). Laadivaheldust mainib neist ainult üks: 2012. aastal tegi 2013. aasta ÕSi koostaja Sirje Mäearu ettepaneku lubada laadivahelduseta malli järgi pöörata tegusõnu *vaagima, näuguma, hauduma* ja *kudema* (Mäearu, Raadik 2012: 73).

Lisaks võib üksiksõnade mõõndusi leida ÕSist, kus oli töö valmimise ajal kokku kuus laadivahelduslikku käänd- ja 17 pöörd sõna, mille puhul on muutmist lõdvendatud. Emakeele seltsi keeleteoimkonna otsustest ning ÕSi üksiksõnadest nähtub, et paralleelvormid on enamasti astmevahelduseta mallist, mis tähendab, et laadivaheldusliku sõna tüvekuju jääb kõigis vormides samaks. Mõne tegusõna puhul on märgata ka liikumist vältevahelduslikku pööramisse (nt *näuguma-näugun, vaagima-vaagin*).

Laadivaheldus õppekavas ja -varas

Eesti emakeelega laste kõneste tekib astmevaheldus juba esimestel eluaastatel, kui laps alles õpib rääkima. Astmevaheldust omandatakse muutevormide, näiteks nimisõna käände- ja tegusõna ajavormidega samal ajal (Argus, Bauer 2020). Põhikooli II kooliastme, s.o 6. klassi lõpuks ei ole õpilased eesti keele tundides astmevaheldust õppinud, sest keele ja kirjanduse ainevaldkonna kavas (PRÕK 2011 lisa 1) ei ole seda mainitud. Küll aga leidsin oma magistritöös, et õppekirjanduses oodatakse õpilastelt laadivahelduslike vormide moodustamist nii levinud käänd- kui ka pöörd sõnadest, sest see võime on õpilastel keeletajus juba enne kooli asumist. Niisugustel puhkudel kontrollitakse pigem õpilase võimet valida korrektseid tunnuseid ja lõppe, mitte keeruliste, tundmatute sõnade tüvekuju.

Eesti keele ainekavas on III kooliastme (7.–9. klassi) õppesisus astmevaheldust mainitud põgusalt ning sõna *laadivaheldus* ainekavas polegi:

Tegusõna astmevaheldus: veaohtrikud tegusõnad ja sõnavormid; õige pöördevormi leidmine õigekeelsussõnaraamatust. Vormimoodustus tüüpsõna eeskujul.

[---]

Käändsõna astmevaheldus: veaohtrikud käändsõnad ja sõnavormid. Vormimoodustus tüüpsõna eeskujul. (PRÕK 2011 lisa 1)

Uurisn kahe kirjastuse, Avita ja Koolibri III kooliastme õppevara ning leidsin, et mõlemas käsitletakse astmevaheldust 7. klassis. Koolibri õpikus „Peegel“ (Bobõlski, Puksand 2009: 36–37) käsitletakse astmevaheldust lühidalt ühe suure teemana, kuid Avita õpikus „Sõnadest tekstini“ (Ratassepp 2009: 99–110) vaadeldakse eraldi nii käänd- kui ka pöördsõna laadi- ja vältevaheldust. Kummaski õpikus ei ole esitatud laadivahelduse liike või astmevahelduse suunda, ent on toodud esile tugeva ja nõrga astme erinevused. Koolibri õpikus puuduvad näited selle kohta, missugused muutused võivad laadivahelduslikel sõnadel tüves toimuda, Avita õpikus on toodud mõned, ent mitte kõik võimalikud muutused. Koolibri õpiku harjutuses on segamini välte- ja laadivahelduslikud sõnad, ent Avita õpikus on harjutusi nii laadi- kui ka vältevahelduse kohta eraldi ja segamini. Koolibri õpiku järgi õppivad õpilased teadvustavad astmevahelduse olemust ning sõnade käänamisele ja pööramisele osutatakse vähem tähelepanu; Avita õpiku järgi õppijad saavad põhjalikuma ülevaate astmevahelduse olemusest ning rohkelt harjutada astmevahelduslike sõnade käänamist ja pööramist.

Kuna ainekavas ei ole nimetatud, kui põhjalikult astmevaheldust õppida tuleb või mida õpilased laadivahelduse kohta teadma peavad, ning kahe kirjastuse õppevaras on laadivahelduse õpetamisel märkimisväärsed erinevused, jääb õpetajatele suur valikuvabadus. See omakorda võib kaasa tuua erinevusi õpilaste ja ka täiskasvanute teadmistes laadivahelduse kohta. Laadivahelduse õppimine võib, aga ei pruugi mõjutada ka seda, kui sageli neid sõnu laadivahelduslikult muudetakse. Martin Ehala (2012, 2013) seisukohtade järgi ei suurenda laadivahelduse kohta õppimine tõenäosust, et õpilane vorme korrektset moodustab. Euroopa emakeeleõpetuses (vt Aruvee 2023; van Rijt, Coppens 2017) on aga päevakorras see, kas ja kuidas grammatikat õpetada, ning leidub lähenemisi, mis siiski pooldavad otsest grammatika õpetamist (vt van Rijt, Coppens 2017).

Uurimismeetod

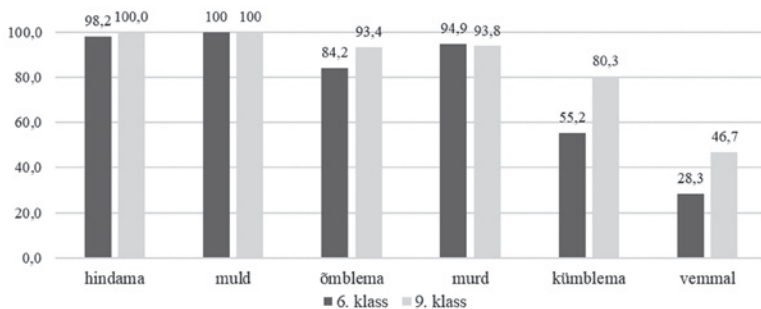
Et saada aimu tänapäeva põhikooli õpilaste keeletajust, korraldasin magistritöö tarbeks katse 12 käänd- ja 12 pöörd sõnaga. Laadivahelduse liikidena käsitlesin esiteks assimilatsiooni/dissimilatsiooni, teiseks asendumist ning kolmandaks kadumist/lisandumist. Sõnade valikul pidasin silmas, et leiaksin igast liigist nii harvemaid kui ka sagedasemaid sõnu. Sõnade sageduse määrasin etTenTeni keekekorpusega. Et keeletaju kohta andmeid koguda, otsisin igale sõnale korpusest lausekonteksti, milles oleks sõna algvormile vastupidises astmes (nt *susi – soele*). Koostasın lausetest küsimustiku, mille õpilased Google Formsi keskkonnas täitsid. Neile oli antud sõna algvorm ning see tuli panna lausesse sobivasse vormi. Et uurimistulemused kajastaksid õpilaste tegelikku keeletaju, palusin kirjutada etteantud sõna nii, nagu tundub loomulik, mitte aga vormi, mille õpilane arvab olevat õige. See lähenemine võimaldas uurida õpilaste loomulikku keeletaju ja teha järeldusi selle kohta, kui loomulik on neile laadivahelduslike vormide moodustamine.

Katses osales 63 õpilast 6. ja 65 õpilast 9. klassist. Valim moodustus minu, mu kolleegide ja kursusekaaslaste õpilastest. 6. klassi lõpuks ei ole veel laadivaheldust õpitud ja seega saab andmeid keeletaju kohta enne seda, kui teemat eesti keele tundides käsitletakse. 9. klassi lõpuks on õpilased tutvunud kõikide kirjakeele oluliste aspektidega, mis andis võimaluse tulemusi võrrelda.

Uurimistulemused

Selgus, et katses osalenud õpilased muutsid laadivahelduslikke sõnu laadivahelduslikult pooltel kordadel (50,1%), kusjuures 9. klassi õpilased pidasid laadivahelduslikke vorme loomulikumaks 12% sagedamini. Tulemustest nähtub, et laadivaheldus on katses osalenud õpilaste keekekasutusest vähenemas. Sagedasi sõnu muutsid õpilased suurema tõenäosusega laadivahelduslikult, mis langeb kokku varasemate uurimistulemustega. Selgus ka, et laadivahelduse liigil oli suur mõju sellele, kui sageli õpilased sõna laadivahelduslikult muutsid.

Kõige sagedamini säilitasid katses laadivaheldusliku muutmise assimilatsiooni või dissimilatsiooniga sõnad. Niisugustes sõnades on tugeva astme vormis sulghäälik või *s*, mis nõrga astme vormis on sarnastunud eelneva helilise kaashäälikuga.

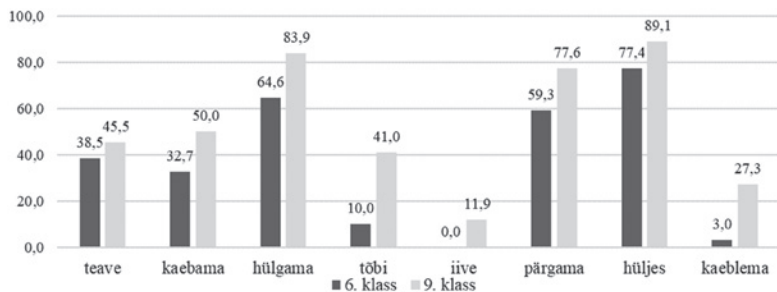


Joonis 1. Assimilatsiooni/dissimilatsiooniga sõnade laadivahelduslikult muutmise protsents (Kolga 2023)

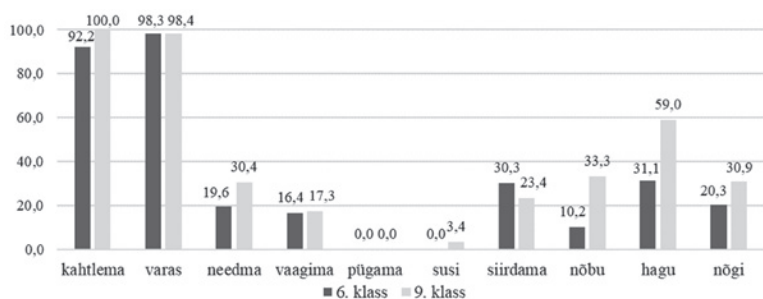
Joonisel 1 on kujutatud katse assimilatsiooni ja dissimilatsiooniga sõnad ning nende laadivahelduslikult muutmise protsents, alustades etTenTeni korpuse järgi kõige sagedasemast sõnast ja lõpetades kõige harvema sõnaga. Nõrgeneva laadivahelduse suunaga ehk assimilatsiooniga sõnade (*murd*, *muld*) puhul säilis laadivahelduslik muutmine keskmiselt 97,2% ning tugevneva suunaga ehk dissimilatsiooniga sõnade (*hindama*, *õmblema*, *kümblema*, *vemmal*) puhul 73,4%. Sõna sagedus mõjutab selle laadivahelduslikult muutmist ning kõige harvemate sõnade (*kümblema*, *vemmal*) puhul on 6. ja 9. klassi õpilaste vastuste vahe kõige suurem. Üldiselt joonistus välja tendents, et 6. klassi õpilased muutsid harva esinevaid sõnu astmevahelduseta malli järgi sagedamini kui 9. klassi õpilased.

Vähem kui pooltel kordadel (44,8%) säilis laadivahelduslik muutmine asendumisega sõnade puhul, kus tugeva astme vormis on sulghäälik või *s*, mille asemele on nõrga astme vormides tulnud *j* või *v*.

Joonisel 2 on toodud katses kasutatud asendumisega sõnad ning nende laadivahelduslikult muutmise protsents, taas alustades korpuses kõige sagedasemast sõnast. Asendumise puhul ei mõjutanud selle laadivahelduslikult muutmist sõna sagedus, küll aga oli tugev mõju sellel, missugune asenduse ilming sõnas on. Nimelt *g – j* muutusega (*hül̥gama*, *p̥ärgama*, *hül̥jes*) sõnadel säilis laadivahelduslik muutmine sagedamini (75,3%) kui *b – v* muutusega sõnadel (*teave*, *kaebama*, *tõbi*, *iive*, *kaeblema*: 25,99%). Eriti harva muutsid *b – v* muutusega sõnu 6. klassi õpilased: sõna *iive* puhul ei teinud seda ükski õpilane, *kaeblema* puhul rakendas laadivaheldust üks õpilane.



Joonis 2. Asendumisega sõnade laadivahelduslikult muutmise protsent (Kolga 2023)



Joonis 3. Kadumise/lisandumisega sõnade laadivahelduslikult muutmise protsent (Kolga 2023)

Kõige harvemini säilitasid laadivaheldusliku muutmise kadumise või lisandumisega sõnad (35,6%). Nende sõnade tugeva astme vormis on sulghäälik või *s*, ent nõrga astme tüvest on see kadunud ega asendu mõne muu häälikuga. Niisugustel sõnadel muutub sageli ka täishäälik, mis toob kaasa tüve peaaegu tundmatuseni muutumise (nt *susi* : *soe*).

Kadumise või lisandumisega sõnade laadivahelduslikult muutmist mõjutas tugevasti laadivahelduse suund (joonis 3): nimelt nõrgeneva suunaga ehk kadumisega sõnadel (*needma*, *vaagima*, *pügama*, *susi*, *nõbu*, *hagu*, *nõgi*) säilis laadivaheldus 19,4%, aga tugevneva suunaga ehk lisandumisega sõnadel (*kahtlema*, *varas*, *siirdama*) 73,6%.

Arutelu

Andmeid analüüsidest sai katses osalenud õpilaste kohta teha mitu üldistust. Esiteks ilmneb, et õpilaste keeletajus on laadivahelduse osakaal taandunud. Õpilased muudavad harvemini kasutatavaid laadivahelduslikke sõnu laadivahelduseta malli järgi; sagedasemate laadivahelduslike sõnade puhul on aga veel ulatuslikult säilinud astmevahelduslik mall. Teiseks selgus, et see, kas õpilane on laadivaheldust õppinud või mitte, ei mõjutanud eriti katses osalenud õpilaste vastuseid, sest 9. ja 6. klassi õpilaste keeletajus ei olnud märkimisväärseid erinevusi (9. klassi õpilased eelistasid laadivaheldust ligikaudu 12% rohkem kui 6. klassi õpilased). Mõne aasta pärast võiks eelkõige 6. klassi õpilastega teha korduskatse, et selle kohta põhjapanevamaid järeldusi teha.

Laadivaheldus on taandumas peamiselt kadumisega sõnades: need on nõrgeneva astmemuutusega sõnad, kus tüvest kaob *g, k, b, d, t* või *s*. Katses olid niisugused sõnad *susi, nõbu, hagu, nõgi, needma, vaagima* ja *pügama* – laadivahelduslik muutmine säilis nende puhul 19,4% vastustes. Lisaks selgus, et laadivahelduseta malli kasutatakse ka niisugustes asendumisega sõnades, kus tüves toimub muutus *v – b*. Katses olid niisugused sõnad *teave, iive, tõbi, kaeblema* ja *kaebama* – laadivahelduslik muutmine säilis nende sõnade muutmisel 25,99% vastustes.

Kuna keelekorralduses tuginetakse otsuseid tehes tegelikule kasutusele, võib juhtuda, et laadivahelduse taandumine hakkab kajastuma ka kirjakeele normis. Võib-olla ongi tuleviku ÕSis sõnad *teave* ja *iive* ka vältevahelduslikud ning *susi, nõbu, hagu, nõgi, tõbi, kaeblema* ja *kaebama* ka astmevahelduseta?

Viidatud kirjandus

- Argus, Reili, Annika Bauer 2020. Muutevormide ilmumine eesti keelt esimese keelena omandavate laste kõneste. – *Philologia Estonica* 5, 17–58.
- Aruvee, Merilin 2023. Tekstikeskne aine- ja keeleõpetus: teoreetiline raamistik ja praktilised soovitusused. Doktoritöö. Tallinna Ülikool.
- Bobõlski, Reet, Helin Puksand 2009. Peegel. 7. klassi eesti keele õpik. Tallinn: Koolibri.
- Ehala, Martin 2012. Kui vajalik on grammatika? – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 614–628.

- Ehala, Martin 2013. Martin Ehala: emakeeleõpetus on murrangu alguses. ERR.
[https://novaator.err.ee/246326/martin-ehala-emakeeleopetus-on-murrangu-
 alguses.](https://novaator.err.ee/246326/martin-ehala-emakeeleopetus-on-murrangu-alguses)
- ESi keeleteoimkond 2021. ÕSi 7. tüübi omadussõnade rööpkäänamine. [https://
 www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2020/12/%C3%95Si-7.-
 t%C3%BC%C3%BCbi-omaduss%C3%B5nad_kavand_22.12.2020.pdf](https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2020/12/%C3%95Si-7.-t%C3%BC%C3%BCbi-omaduss%C3%B5nad_kavand_22.12.2020.pdf).
- ESi keeleteoimkond 2022. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus (te)t-rööpvormi, käskiva kõneviisi mitmuse 1. pöörde ning sõnade *õudne*, *viis* ja *kuus* ning *julgema* rööpvormide kohta b16.11.2022. [https://www.
 emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2023/03/Keeleteoimkonna-morfoot-
 sus_16.11.2022_08.03.2023.pdf](https://www.emakeeleselts.ee/wp-content/uploads/2023/03/Keeleteoimkonna-morfoot-sus_16.11.2022_08.03.2023.pdf).
- ESi keeleteoimkond 2023 = Emakeele Seltsi keeleteoimkonna koduleht. [https://
 www.emakeeleselts.ee/keeleteoimkond/](https://www.emakeeleselts.ee/keeleteoimkond/).
- Erelt, Tiiu 1997. Mõne sõna morfoloogiast. – Keel ja Kirjandus 10, 696–698.
- Hint, Mati 1997. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn/Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus.
- Järvik, Elise 2011. Laadivahelduse taandumine eesti kirjakeeles. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Jüssi, Elise 2005. Laadivahelduse taandumine eesti kirjakeeles õpilaste keelekasutuse näitel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Klavan, Jane 2020. Keeleteadus ja katsed. – Oma Keel 1, 20–29.
- Mäearu, Sirje, Maire Raadik 2012. Kas *vaeb* või *vaagib*? – Oma Keel 1, 69–73.
- Peebo, Jaak 1999. Kahetüvelisuse taandumisest *hammas* ja *tütar* tüüpi sõnades. – Lähivertailuja 10, 61–73.
- Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 5.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- PRÕK = Põhikooli riiklik õppekava 2011. Lisa 1. Ainevaldkond „Keel ja kirjandus“. <https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/1290/8201/4020/1m%20lisa1.pdf#>.
- Raadik, Maire 2019. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna veerandsajand. – Oma Keel 1, 54–67.
- Ratassepp, Priit 2009. Sõnadest tekstini. Eesti keele õpik 7. klassile. I osa. Tallinn: Avita.
- Rommel, Nikolai 1971. Eesti keel õpilase pilguga. Tallinn: Vabariiklik Õpetajate Täiendusinstituut.
- Tärk, Tiina 2008. Eesti keel tänase õpilase pilguga. Nikolai Remmeli katse 2008. – Nikolai Rommel eesti keelele ja koolile. Artikleid ja bibliograafia. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.

- van Rijt, Jimmy, Peter-Arno Coppen 2017. Bridging the gap between linguistic theory and L1 grammar education—experts' views on essential linguistic concepts. – Language awareness 26 (4), 360–380.
- ÕS 2018 = Eesti õigekeelsusnõuandekomitee 2018. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.

OK